

Ett samhälle – vad är det?

Den frågan är på sätt och vis trivial. Alla vet vad ett samhälle är – en grupp människor som permanent bor och verkar på ett visst ställe, inom en avgränsad geografisk region. Synonymerna till samhälle är sådant som gemenskap, grupp, land, rike, nation. Sverige är ett samhälle. Men man kan också mycket väl tala om att även Bromölla eller Halmstad eller Piteå, är det. Och för den delen också Europeiska gemenskapen (EU). De två senare samhällstyperna, det lokala samhället inom en nation, och det övernationella som EU, kommer jag inte att diskutera i fortsättningen. Diskussionen begränsas till samhället som nation.

Man blir samtidigt inte särskilt mycket klokare. Vilka är drivkrafterna bakom att det skapas ett samhälle? Vad kännetecknar ett samhälle? Vilka är dess huvudsakliga byggstenar?

Det är syftet här att precisera begreppet – och göra det med hjälp av ett enkelt tankeexperiment, en färd tillbaka till i historien. Det måste sägas ifrån från början, jag gör inga som helst anspråk på att skriva en korrekt historia. Jag använder bara historien för att komma närmare en definition av begreppet samhälle.

Ett tankeexperiment

Tänk tanken att ett antal familjer (mamma, pappa, barn, mormor, farfar etc.) för länge sedan, säg för 3000 år sedan, släpptes ner på en plats någonstans i det som är dagens Sverige. Tänk också tanken att dessa familjer inte kände varandra tidigare, de hade olika kunskaper, erfarenheter och kulturell bakgrund. De hade inte heller några kunskaper om hur ett samhälle bör vara organiserat. De var ett slags "utomjordingar". En sak är viktig att tillägga dock, de var människor i den meningen att de drevs av egenintresse, de ville framåt, de ville överleva.

Vad skulle ske med en sådan grupp? Det första skulle sannolikt vara att varje familj, kanske i samarbete med en grannfamilj, skulle försöka tillgodose de mest basala behoven – att finna något att äta, och att hitta någonstans att bo. Eftersom de hamnat i en miljö där resurserna var knappa, och många familjer tvingades, bildligt och bokstavligt, slåss för att överleva, anmälde sig ytterligare ett basalt behov tidigt – hur man skulle försvara det man hade uppnått.

Om det här samhället får utvecklas några hundra år hittar vi sociala grupperingar av typen släkter och ätter (som bestäms av blodsband), stammar (flera släkter med viss samverkan) och klaner. Det är grupperingar som ganska säkert har vissa saker gemensamt. Man tillber samma "Gud". Man försvarar "som en man" den mark man odlar och de andra värden man har mot inkräktare som kommer utifrån. Man producerar en del tillsammans, kanske något för att tämja naturen, kanske något för att kunna försvara sig bättre. Man bildar, helt informellt, ett försäkringskollektiv, till exempel det självklara att hjälpas åt vid brand eller vid någon annan oplanerad katastrof.

För att det gemensamma skall fungera i praktiken, och fungera effektivt, fordras någon slags beslutsordning, och någon som bestämmer om vad som är rätt och fel, om hur försvaret skall gå till, om hur fördelningen av ett eventuellt överskott skall se ut etc. Det är ett autokratiskt styre. Den som

bestämmer är familjeöverhuvudet, och i det större sammanhanget, när flera familjer, släkter, ätter och klaner samverkar, någon form av överledare. Hur en sådan person utses kan man spekulera i. Kanske bestäms valet av senioritet, kanske av kompetens, kanske av makt (mest troligt en blandning av alla tre).

Vad fanns det för institutioner och organisationer (för att använda ett begreppspar från Douglass North) på den här utvecklingsnivån? Ja, de institutioner i meningen spelregler som fanns var alla informella. (Formella beteenderegler i form av lagar fanns i Sverige först från tidig medeltid.) Det utvecklades sedvänjor för hur det personliga utbytet skulle gå till, hur ägande av mark skulle övergå från en person eller familj till en annan, och naturligtvis för mängder av relationer och transaktioner i det civila samhället, för dag-till-dag-tillvaron. Det kunde gälla allt från begravningsritualer till initiationsriter. Och det fanns, det kan vi utgå från, en uppsättning av moralregler. Dels de som är gemensamma för alla människor (typ "du skall icke döda"), dels sådana som gradvis utvecklats bland människorna i den specifika gemenskapen.

De organisationer som fanns var de som vi redan nämnt – familjen, slakten, ätten men också, kan man förmoda, vissa av religionens organisationer. Även under hednisk tid fanns organisationer, "kyrkor", för utövandet av tron.

Kungen

Om det här tänkta samhället får utvecklas ytterligare några hundra år, säg att vi är framme kring år 1000 e. Kr., tillkommer den organisation som jag för enkelhetens skull kallar kungen (ett alternativt namn skulle vara fursten eller feodalherren men dessa båda passar inte särskilt väl in i den svenska historien. Ett steg tidigare i historien skulle vi ha kunnat tala om hövdingen). Kungen var en person med viss beslutanderätt över ett förhållandevis stort geografiskt område med många familjer och i vissa fall flera ätter, och med några "urbana" platser, byar och städer.

Varför fick vi kungar? Sannolikt i första hand på grund av att det måste till samordning och stora resurser, större än vad de gamla, geografiskt mycket mindre, "samhällena" kunde mobilisera, för att försvara sig mot inkräktare utifrån. Eller det omvända, att man med gemensamma krafter kunde utvidga det geografiska område man bestämde över. Det här var en tid när ekonomisk rikedom var liktydigt med storleken på de landområden man hade kontroll över. Det fanns andra typer av erövringsprojekt. Vikingarnas räder lite tidigare i historien handlade snarare om handel, och om lägga under sig värdefull egendom. Att vi fick kungar hade alltså till stor del med det "militära" att göra. Men det fanns även en mycket mera handfast förklaring. En kung hade också till uppgift att skydda de människor som bodde i riket mot interna hot av olika slag ("kriminalitet") och mot överträdelser av sedvänjor och gällande moral ("civilmål").

Vid den här tiden, vi talar ungefär om perioden 1000-1200 efter Kr., kan man se konturerna av det moderna samhället. Det fanns två övergripande komponenter i samhällsbygget.

Dels *civilsamhället*, alltså människorna i sitt dag-till-dag-liv på gårdar, och i byar och städer. Civilsamhället svarade för produktionen av det människorna behövde för att överleva, och för det utbyte av varor och tjänster som fanns. De viktigaste producenterna var förstås bönderna. Men i takt med att arbetsdelning blev allt viktigare utvecklades efterhand specialister på olika fackområden

(hantverkare) och även specialister på att ordna utbytet av varor (handelsmän). Det var också vid den här tiden, för lite mer än 1000 år sedan, som pengar började användas för betalningar i Sverige. Vi vet att i några få städer (till exempel Lund) gjordes vid den här tiden affärer med hjälp av mynt. Bytet av varor och tjänster blev för första gången anonymiserat. Detta till trots dominerade för lång tid framåt självhushållningen och det personliga utbytet, naturaekonomin.

Dels *det organiserade samhället* med kungen, militären och kyrkan som de viktigaste organisationerna. Det utvecklades också för första gången vissa formella spelregler för medborgarna, till exempel Birger Jarls-lagarna om kvinnofrid, hemfrid, tingsfrid och kyrkofrid, som komplement till sedvanerätten och andra informella uppförandekoder. Man skulle kunna kalla summan av dessa – den exekutiva makten, kyrkan och lagarna – för dåtidens *politiska sfär*.

Kyrkans ställning i det organiserade samhället var mycket stark. Den andliga makten var på många sätt i nivå med den världsliga makten, och i synnerhet när det gällde inflytandet över hur medborgarna skulle tänka och tycka. Kristnandet innebar också att det via kyrkan och dess budskap skapades ett sammanhållande kitt för den nation som steg för steg växte fram. Under förkristen tid var gudarna många och därmed fragmenteringen stor mellan olika delar av landet. Att den katolska kyrkan var hierarkiskt organiserad från påven och nedåt blev en förebild också för den världsliga maktens organisation. För oss som lever idag i en sekulär värld är det antagligen svårt att förstå att religionen efter kristnandet av Sverige spelade en så stor roll för samhällets uppbyggnad som den av allt att döma gjorde.

Det som däremot inte spelade någon roll vid den här tiden var företag i modern mening, med andra ord organiserat samarbete mellan människor för att producera något för tredje man, för marknaden. Det skulle i Sverige dröja flera hundra år, i praktiken fram till 1500- och 1600-talen innan vi började få vissa företag med "anställda". Det fanns några undantag. Falu koppargruva var omtalad i dokument redan kring år 1300, och det är känt att man brutit malm i Falun flera hundra år tidigare.

Dåtidens stora "företag" där det krävdes samordning av människor och andra resurser i stor skala var antingen militära projekt, fälttåg och andra krigsföretag, stora expeditioner eller stora byggen för kungen och andra överheter. Under 1500-talet byggde Gustav Vasa och hans söner exempelvis ett antal slott runt om i Sverige. Det är lätt att förstå att sådana byggen för sin tid var enorma projekt som krävde både avancerade ledaregenskaper för att slutföras, och inte minst stora finansiella resurser. Det senare, att finansiera stora samhällsprojekt (förutom statens löpande verksamhet), var ett stort problem för dåtiden kungar och statsbildningar. Det kunde inte ske i någon omfattning genom beskattning av pengainkomster helt enkelt efter-som pengaekonomin var för liten. Ett sätt som statsmakten använde under medeltiden, och även därefter, var att försöka kanalisera handeln till städerna. Där många varor passerade var det lätt att bygga portar, lägga bommar och lyfta tullar, skatter och acciser. "Med många städer och mycket handel blev även staten rikare" som Gunnar Wetterberg skriver i en av sina böcker om Axel Oxenstierna, 1600-talets stora svenska statsadministratör.

Låter vi ytterligare några hundra år passera upp till modern tid, 2000-talet, har det skett väsentliga förändringar i styrelseskick och på många andra områden. Rättssamhället med de liberala friheterna (religions-frihet, mötesfrihet, yttrandefrihet etc.), en formell konstitution för hur landet skall skötas,

lagar inom straff- och civilrätt, domstolar, polis, representativ demokrati, ekonomisk liberalism, marknadsekonomi, allt detta har utvecklats under de gångna 3-400 åren. Dessa byggstenar i det moderna samhället är samtidigt i de flesta fall påbyggnader och utvecklingar av sådant som vi vet har funnits långt tidigare i historien. Formella lagar fanns, det har vi konstaterat, i Sverige redan på 1200-talet. Men på en punkt har det skett en kvalitativ förändring, en formlig explosion i omfattning och betydelse, som knappast någon kunde förutse under säg 1600-talet. Marknadsekonomi, eller om man så vill kapitalismen, har vuxit till en så dominerande kraft att den blivit en egen sfär i samhällsbygget vid sidan av den politiska sfären och civilsamhället.

Tre perspektiv på samhället

Vi kan därmed precisera vad vi menar med begreppet samhälle så som det ser ut idag i alla länder oavsett utvecklingsnivå.

Som *system* har samhället tre urskiljbara sfärer – den politiska, ekonomiska respektive civila sfären. Sfärerna har distinkta kännetecken men överlappar varandra här och där. Ett konkret exempel på överlappning är privat produktion av vård-skola-omsorgstjänster. Välfärdsproduktion är inte särskilt väl lämpad för marknadsekonomi, den kan sägas ligga i gråzonen mellan det offentliga och det privata, och de bekymmer som därmed uppstår ger upphov till en politisk diskussion om rätt och fel. Ett exempel är diskussionen om vinster i välfärden.

Ett samhälle har tre dominerande *organisationer* – staten i den politiska sfären, företaget i marknadssfären och familjen i den civila sfären. Det betyder inte att det inte finns andra organisationer. Ett exempel kan vara ideella organisationer i civilsamhället. Ett annat exempel är de organisationer, bland annat media, som vill påverka den politiska opinionen, eller driver andra intressen, till exempel trosfrågor. Sådana organisationer kan finnas både inom civila sfären och ekonomiska sfären.

Samhället kan också ses som en ordning för *samverkan*. Dagens politiska process med den representativa demokratin och en lagstiftande och exekutiv makt är ett sätt att få alla medborgare att samverka. Det staten har ansvaret för – att stifta lagar, att se till att lagarna följs, att använda våld, att skydda medborgarna mot yttre och inre hot och att producera de varor och tjänster som inte den ekonomiska sfären av olika skäl klarar av få fram i den omfattning som krävs – är det som vi som medborgare har bestämt skall göras gemensamt. Företaget, byggstenen i den ekonomiska sfären, är inget annat än ett ordnat och uthålligt (icke-tillfälligt) samarbete mellan ett antal människor där syftet är att skapa något som har ett värde för andra (på marknaden). Och i den civila sfären finns mängder av konkreta exempel på frivilligt samarbete och samverkan, allt från äktenskap till grannsamverkan. Det behöver inte sägas att ett samhälle kan beskrivas på många andra sätt. I synnerhet måste analysen fördjupas för den som vill förstå hur samhällets tre sfärer i en slags kontinuerligt pågående ömsesidig påverkan förändrar institutionerna och organisationerna, till exempel lagarna och de andra regelsystemen, och därmed organisationerna i framförallt den politiska och ekonomiska sfären. Den analysen faller utanför den här diskussionen. Som sagt, syftet har bara varit att försöka precisera vad vi menar med begreppet samhälle – och att försöka visa att samhället som vi idag känner det har djupa historiska rötter.

Publicerad på bloggen: april 2013